

dr hab. Andrzej Rozmus, prof. WSiiz
Instytut Analiz Edukacji
Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie
tel. 017 - 8661103
e-mail: arozmus@wsiz.edu.pl

Rzeszów, 04.11.2021

Recenzja rozprawy doktorskiej
mgr Patrycji Pater

pt. „Wybrane uwarunkowania działań inkluzyjnych podejmowanych przez pracowników uczelni wobec studentów z niepełnosprawnością”,
napisanej pod kierunkiem dra hab. Wojciecha Walata, prof. UR
i promotora pomocniczego dr Aleksandry Mach

Przedstawiona do recenzji dysertacja ma klasyczny układ: podstawy teoretyczne – analiza zjawiska – podstawy metodologiczne – opis i wnioski z badań własnych. Praca składa się więc z 327 stron numerowanych i kilkudziesięciu stron nienumerowanych załączników. W korpusie właściwym pracy mamy wstęp, 3 części wraz z przynależnym im rozdziałami, zakończenie, bibliografię, netografię, spis tabel, rysunków i wykresów. Dla porządku należy dodać, iż bibliografia zawiera ponad 150 pozycji, a w pracy znajduje się 77 tabel, 1 rysunek i 9 wykresów.

Sama rozprawa doktorska jest napisana starannie, poprawnym i adekwatnym do analizowanych zjawisk językiem. Praca jest też ładnie opracowana graficznie, z dbałością o szczegóły, co przekłada się na finalny, nienaganny wydruk i oprawę.

Podjęta tematyka badawcza jest niezwykle ważna w naukach społecznych, a w szczególności w pedagogice. Wobec dynamicznych zmian współczesnego świata, politycznych, społecznych i moralnych imperatywów zmierzających do likwidacji wszelkiego rodzaju barier i wykluczeń, wzrasta zapotrzebowanie na interwencje edukacyjne. Wzrasta zapotrzebowanie na działania inkluzyjne. Jak pisał Zbigniew Kwieciński w znakomitym tekście „Edukacja wobec różnicy i inkluzji. Dwa typy

dyskursów – w stronę pedagogiki pozytywnej”, inkluzja to i zasada polityczna i warunek dobrej jakości dyskursu publicznego. Sama zaś edukacja inkluzyjna to najlepszy sposób na harmonizację społeczną. Napięcia pojawiają się jednak, gdy zderzymy mocno idealistyczny charakter edukacji inkluzyjnej z realiami szkolnictwa, czy systemu edukacji w ogóle. Wydaje się, że to szczególne napięcie mogło stanowić impuls do badań zaprojektowanych i zrealizowanych przez Doktorantkę.

Przedmiotem badań Autorka uczyniła rodzaj i zakres działań inkluzyjnych podejmowanych przez pracowników uczelni wobec studentów z niepełnosprawnością. Cel badań sformułowała zaś następująco: „diagnoza czynników podmiotowych pracowników uczelni warunkujących podejmowanie przez nich działań inkluzyjnych wobec studentów z niepełnosprawnością”. Problematyka edukacji inkluzyjnej dotyczącej osób z niepełnosprawnościami, wymaga w Polsce prowadzenia pogłębionych badań, stąd wybór tematyki rozprawy oraz jej głównego celu należy uznać za właściwy krok w stronę rozwoju pedagogiki, szczególnie w jej „interwencyjnych odmianach” (mam na myśli chociażby pedagogikę krytyczną, czy szerzej krytyczne nauki o wychowaniu). O oryginalności problemu naukowego stanowi analiza stopnia gotowości do działań inkluzyjnych pracowników uczelni w odniesieniu do preferowanych wartości. System wartości badanych, stanowi dla Doktorantki punkt wyjścia do diagnozy i oceny ich postawy wobec studentów z niepełnosprawnością.

W I części rozprawy Pani Magister przedstawia teoretyczno-praktyczne podstawy badań własnych. Znajduje się tutaj więc m.in. kwerenda prawnych rozwiązań wspierających edukację osób z niepełnosprawnością, przegląd modeli edukacji osób z niepełnosprawnościami, oraz synteza dotychczasowych badań w obszarze edukacji inkluzyjnej – z naciskiem na te dotyczące szkolnictwa wyższego. Na podstawie tych analiz, trafnie moim zdaniem, Autorka wyróżnia cztery kategorie, w których można diagnozować aktywność inkluzyjną pracowników szkół wyższych, tj.: udział w realizacji inkluzyjnej polityki uczelni, podnoszenie wiedzy o osobach z niepełnosprawnością, realizację włączającego programu kształcenia oraz inkluzyjnej metodyki kształcenia. Warto w tym miejscu dodać, iż wnioski puentujące ten wątek rozprawy byłyby mocniej uzasadnione, gdyby Autorka wyraźniej zaznaczyła, iż w myśleniu o edukacji inkluzyjnej

należy wyjść poza aspekty przepisów prawnych, bazy infrastrukturalnej czy kompetencji samych nauczycieli akademickich. Jest tutaj bowiem niezmiernie istotna odpowiednia perspektywa działań edukacyjnych: bliska i daleka, o wymiarze indywidualnym i społecznym. To bowiem może decydować o tym jakie będą finalne skutki działań włączających. Dobrym zabiegiem zastosowanym przez Doktorantkę w tej części pracy jest wyraźne wskazanie – po każdym wątku tematycznym – wniosków ogólnych do badań własnych. Można więc mieć wrażenie, iż przywołane treści nie mają zapełnić kolejnych kart dysertacji, lecz są z rozmysłem wprowadzone, tak by odpowiednio zaprojektować swój empiryczny projekt. Z aprobatą należy przyjąć uzupełnienie przez Autorkę tę części pracy o treści dotyczące systemu wartości i odniesienie tegoż do kategorii postaw wobec osób z niepełnosprawnościami. Często bowiem w projektowaniu badań własnych zapomina się o synergicznym związku wartości z postawami jednostki, przez co koncept badawczy jest uboższy i niepełny. Kształcenie w szkole wyższej to wszakże nie tylko nauczanie, lecz również wychowanie intelektualne oparte na pewnej aksjologicznej bazie oraz czas aktywizacji poszczególnych reprezentacji wartości.

Pomimo dość bogatej bazy literaturowej stanowiącej osnowę tę części, brakuje odniesień do kilku ważnych tekstów. Chodzi chociażby o wspomniany już wyżej tekst Z. Kwiecińskiego „Edukacja wobec różnicy i inkluzji. Dwa typy dyskursów – w stronę pedagogiki pozytywnej”, oraz D. Al.-Khamisy „Edukacja włączająca edukacją dialogu. W poszukiwaniu modelu edukacji dla ucznia ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi”, D. Baczała, J. Bąbka, A. Nowicka „Psychological and Pedagogical Care for Children with Special Educational Needs – a System in Poland”, A. Zamkowska „Bariery i uwarunkowania edukacji włączającej” czy B. Przybylska-Czajkowska „Polityka inkluzji – iluzja równości? Brak tych tekstów nie obniża jednak w sposób wyraźny dobrej jakości I części rozprawy, w przypadku jednak dalszych prac nad tekstem warto o tych pozycjach pamiętać. Ogólnie, pozytywnie należy ocenić poziom teoretycznej wiedzy Doktorantki z zakresu dyscypliny *pedagogika*.

II część rozprawy poświęcona jest metodologii badań własnych. Doktorantka – w odniesieniu do swoich badań - wyróżniła dwie kategorie celów szczegółowych: cel teoretyczno-poznawczy (poszukiwanie podmiotowych czynników warunkujących

podejmowanie działań na rzecz inkluzji na poziomie szkolnictwa wyższego) oraz cel praktyczno-wdrożeniowy (ustalenie programu działań zmierzających do poprawy jakości nauczania inkluzyjnego w szkolnictwie wyższym na bazie kształtowania odpowiednich postaw i systemu wartości wśród pracowników uczelni). Ten drugi cel szczegółowy można traktować jako „nadmiarowy”. Przedstawiona praca nie ma bowiem charakteru wdrożeniowego, co więcej zdefiniowany przez Panią Magister problem główny: „W jakim zakresie wybrane czynniki podmiotowe pracowników uczelni warunkują podejmowanie przez nich działań inkluzyjnych wobec studentów z niepełnosprawnością?” oraz problemy szczegółowe nie odnoszą się do tego praktycznego celu. Niemniej jednak, nie traktuję powyższej uwagi jako zarzut, zwracam natomiast uwagę, iż przedmiotowy zakres pracy nie obliguje Autorki do wdrożeniowych ustaleń. W przedstawionej pracy nie sformułowano hipotez, ze względu na - jak czytamy: „diagnostyczny charakter zaplanowanych badań”. Rzeczywiście, w badaniach diagnostycznych nie ma podstaw dla formułowania hipotez. Hipoteza bowiem, traktowana jako wniosek wyprowadzony logicznie z teorii, ma rację bytu jedynie w badaniach weryfikacyjnych. Chociaż trzeba przyznać, iż można znaleźć przykłady hipotezy nawet w badaniach diagnostycznych. Jest to jednak raczej wyjątek, niż reguła.

W pracy poprawnie wyróżniono zmienne zależne i niezależne. Dla większej przejrzystości można by było się pokusić o stworzenie macierzy operacjonalizacji badań. W badaniach pedagogicznych przybiera ona różną formę, na przykład u Heliodora Muszyńskiego ma ona postać „Karty celów badań”. W macierzy ujęto by i powiązano ze sobą szczegółowe cele badań, szczegółowe pytania badawcze, wskaźniki zmiennych objaśnianych oraz - co oczywiste - wskazano odpowiednia narzędzia badawcze pozwalające na zdobycie pożądanых danych. Do badań użyto zestawu narzędzi: wystandaryzowanych skal (1. Skala Postaw Wobec Osób Niepełnosprawnych A. Sękowskiego; 2. Skala Wartości Schelerowskich) oraz skonstruowanych przez Doktorantkę ankiet (1. Ankieta podstawowych informacji o uczestniku badania; 2. Kwestionariusz Działania na rzecz Studenta z Niepełnosprawnością). W odniesieniu do narzędzi własnych, brak jest informacji jak Autorka sprawdziła trafności i rzetelność zaprezentowanych skal. Należy domniemywać, iż stało się to na etapie badań pilotażowych. Ogólnie rzecz biorąc, zaprezentowane instrumentarium badawcze jest ciekawe i świadczy o dużej świadomości empirycznej Autorki i dbałości o jakość badań

pedagogicznych, ich efektywność i użyteczność. Wyrazem tego jest też zastosowana w pracy triangulacja metod i rodzajów badań, czyli zastosowanie kilku metod i sposobów badania tego samego przedmiotu poznania.

Właściwy pomiar został przeprowadzony na terenie 4 podkarpackich szkół wyższych, w dwóch grupach respondentów: w grupie pracowników administracji oraz w grupie pracowników badawczo-dydaktycznych i dydaktycznych. Łącznie w badaniu wzięło udział 263 osoby. Warto dodać, iż Autorka rozesłała listy zapraszające do badań do wszystkich uczelni podkarpackich. Przy opisie próby wyraźnie brakuje jej odniesień co całej docelowej populacji badań. Przydałaby się tutaj informacja na temat liczby pracowników podkarpackich uczelni, albo chociaż liczby z tych uczelni, które finalnie wzięły udział w badaniach. Nie jest też wprost opisany sposób doboru respondentów do badań. Najprawdopodobniej była to tzw. próba pełna – czyli Autorka zakwalifikowała do badań wszystkich reprezentantów wspomnianych wyżej grup i przebadła tych, którzy zgodzili się wziąć udział w badaniach. Szczegółowe informacje na temat doboru próby są ważne, gdyż determinują sposób analizy danych oraz formułowane wnioski i uogólnienia. Być może po występujących problemach z chęcią udziału w badaniach można było teren badań zawęzić do dwóch rzeszowskich uczelni (Uniwersytetu Rzeszowskiego i Politechniki Rzeszowskiej). Tym bardziej, że co prawda łączy je jeden sektor – są uczelniami publicznymi – jednak reprezentują odmienny charakter.

W części opisowej będącej *de facto* raportem z przeprowadzonych badań, znajdujemy odpowiedź na postawione problemy badawcze (tak główny problem badawczy, jak i problemy szczegółowe). Przenalizowano na początek zestaw podmiotowych czynników warunkujących opinię badanych na temat polityki inkluzyjnej swoich uczelni oraz związek pomiędzy systemem wartości i postawami pracowników uczelni wobec osób z niepełnosprawnością. Autorka wskazuje tutaj różnice w odpowiedziach przez reprezentantów poszczególnych reprezentantów uczelni. Dowiemy się tutaj np. że 60% respondentów z Politechniki Rzeszowskiej (z grupy pracowników badawczo-dydaktycznych i dydaktycznych) „nie podejmuje współpracy z jednostkami współpracy z jednostkami organizacyjnymi ds. osób z niepełnosprawnością oraz nie posiada wiedzy na temat szkoleń i konferencji dotyczących tematyki pracy z osobami z niepełnosprawnością” (s. 143). Płyną z tego

określone wnioski, które formułuje Doktorantka. Wnioski te jednak należałoby zderzyć z dodatkowymi informacjami na temat m.in.: realnej liczby osób studiujących w danej uczelni a posiadających niepełnosprawności; liczby dydaktyków, którzy mają bezpośredni kontakt z takimi studentami, czy też ilości działań informacyjnych służb odpowiedzialnych za polityki inkluzyjne w danej uczelni. Bez tych informacji, trudno ocenić ewentualną „skalę problemu”. Tym bardziej, iż Doktoranta stawia śmiały wniosek (s.149), że „Politechnika Rzeszowska oraz Państwowa Wyższa Szkoła Wschodnioeuropejska w Przemyślu wymaga gruntownych zmian w prowadzeniu inkluzyjnej polityki uczelni”. Tego typu stwierdzenia należy mocniej uzasadnić. Dane zaprezentowane faktycznie bowiem wydają się skłaniać do takiej refleksji, jednak ważne tutaj jest odpowiednie przedstawienie wszelkich danych kontekstowych (np. realnych działań wspomnianych wyżej służb).

Ciekawy wątek dotyczy związku systemu wartości badanych z ich zaangażowanie w realizację polityk inkluzyjnych. Jaka się okazuje, w każdej z uczelni, które stanowiły teren badań, poszczególne wartości odgrywały nieco inną rolę, w zależności od uwzględnienia zmiennych pośredniczących (dla respondentów jednej z badanych uczelni np. pozytywną rolę w doksztalcaniu się na rzecz inkluzyj odegrały wartości witalne, moralne oraz estetyczne). To bardzo ciekawa część badań i w dalszych ewentualnych analizach, temat ten powinien być pogłębiony. Tym bardziej, iż jak pisze Pani Magister: „System wartości w większości wyjaśniał działania zmierzające do inkluzyj” (s. 287). Z zaprezentowanych wyników badań w dalszej części pracy dowiemy się, że zarówno system wartości, jak i postawy wobec studentów z niepełnosprawnością „częściowo wyjaśniały udział pracowników w realizacji inkluzyjnego programu kształcenia” (s. 287). Mam przy tym pewien kłopot z kategorią „częściowo”. Rozumiem, że tylko w niektórych przypadkach korelacje miały istotny statystycznie charakter, jednak należałoby tutaj być bardziej precyzyjnym i wskazać – również w podsumowaniu wyników badań – wymiary działań inkluzyjnych, w których wystąpiły istotne statystycznie współzależności. Do prezentacji pozostałych wyników badań nie mam uwag.

Podsumowując tę część dysertacji, należy wskazać na bardzo utylitarny charakter przeprowadzonych przez Doktorantkę badań. Wnioski płynące z nich mogą bowiem – i tutaj zgadzam się za Autorką – pomóc w stworzeniu adekwatnego i wydajnego planu

wprowadzenia inkluzji do szkolnictwa wyższego. A już na pewno zaprezentowane wyniki skłaniają do prowadzenia kolejnych, szerzej zaplanowanych empirycznie, analiz. W części tej Doktorantka wykazała się dużym stopniem samodzielności w prowadzeniu pracy naukowej opartej na odpowiedniej syntezie dostępnej wiedzy, planowaniu i prowadzeniu projektu empirycznego, jak również w formułowaniu nośnych naukowo wniosków.

Na koniec chciałabym zaakcentować, że wspomniane przeze mnie w całej recenzji uwagi, czy wskazywane luki, nie wpływają na wartość naukową przedstawionej rozprawy i zostały przeze mnie przedstawione jako podpowiedź w dalszych ewentualnych pracach nad tekstem.

Podsumowując, stwierdzam, że przedstawiona mi do recenzji praca doktorska Pani mgr Patrycji Pater, pt. „Wybrane uwarunkowania działań inkluzyjnych podejmowanych przez pracowników uczelni wobec studentów z niepełnosprawnością”, spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim, określone w art. 13 ust. 1 Ustawy z dnia 4 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. Ustaw nr 65 poz. 595 z późn. zm.) i wnioskuję o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Andrzej Ryzmas